

SZABÁLYOZÁSI KUDARCOK: ÉRDEKÖSSZEMÉRÉS ÉS MÉRLEGELÉS

Az osztrák közgazdasági iskola és a környezetjog

SZALAI Ákos
egyetemi docens (PPKE JÁK, BCE)

Itt is érdemes elkerülni a piacnak azt a mágikus felfogását, amely általában azt gondolja, hogy a problémák pusztán a vállalatok vagy az egyes személyek profitjának növekedésével megoldódnak majd. (Laudato si' 190. pont)

Amikor a környezetre vonatkozóan kockázatok merülnek fel, amelyek érintik a jelen- és a jövőbeli közjót, a helyzet megköveteli, „hogy a döntések azoknak a lehetséges kockázatoknak és előnyöknek az egybevetésén alapuljanak, amelyeket az egyes lehetséges alternatív döntések magukkal hoznak”. (Laudato si' 184. pont)

Ha [...] egy hatalmas szennyezőt feltételezünk, akkor egyáltalán nem sértjük a jogait, amikor kötelezzük őt, hogy hagyjon fel a szennyezéssel. Hé, ő tulajdonképpen egy gyilkos. Önvédelemből állítjuk meg, ugyanúgy, ahogyan megállítanánk egy ránk rohanó, sikoltozó, késsel vagy pisztollyal hadonászó fickót. (Walter E. BLOCK: *Global Warming, Air Pollution, and Libertarianism*)

Az Egyház társadalmi tanításáról folyó viták gyakran fordulnak gazdaságellenes, majdnem minden társadalmi, környezeti problémáért elsősorban a piaci mechanizmust, illetve a piacok működését jelentősen befolyásoló nagyvállalatokat hibáztató okfejtésekbe. Ebből a kiindulópontból általában egyetlen lépés a piaci működés szabályozásának követelése. Ez az álláspont azonban nem támasztható alá sem az egyház tanítása, sem a közgazdaságtan alapján.

Az írás első fele azt mutatja be, hogy a gazdaság megítélése lényegesen árnyaltabb az egyházi tanításában. Ugyan a tanítás megfogalmaz kritikákat egyes piaci jelen-

ségek kapcsán, de kritikájának tárgya, mint a mottóban is látható, inkább valamiféle szélsőségesen „piacpárti ideológia”, amely a piactól várja minden probléma megoldását. Ugyanakkor meglehetősen nehéz meghatározni, hogy pontosan milyen elméletre is igaz a piacnak ez a „mágikus felfogása” – hiszen a közgazdaságtanban a piac hatékonysági problémái, az ún. piaci kudarcok Adam Smith óta ismertek.

Ráadásul a szabályozás melletti elkötelezettség sem egyértelmű – különösen, ha az Egyház társadalmi, politikai értelemben releváns tanítását nem szűkítjük le az elmúlt 150 év nyolc-tíz enciklikájára, illetve az elmúlt néhány évtized pápai, püspöki megnyilvánulásaira. Különösen igaz ez a *Laudato si'*-re [a továbbiakban a szövegben: Enciklika, a hivatkozásokban: LS],¹ amelyben egyértelműen megjelennek olyan gondolatok, amelyeket a közgazdaságtan, a társadalomtudomány *kormányzati kudarcok*-ként azonosít. Ezek lényege, hogy a szabályozó hatóságok nem egyszerűen az aktuális politikusok, bürokraták esendősége, etikai problémái miatt képtelenek megküzdeni bizonyos problémákkal. A politikai, kormányzati, közigazgatási rendszer alapvető logikája teremt olyan gátakat, amelyek miatt a problémák megoldása, a megfelelő szabályok kialakítása *gyakorlatilag* lehetetlen. Vagyis kétféle, egyaránt tökéletlenül működő rendszer, a piaci működés és a kormányzati-politikai szabályozás előnyeinek és hátrányainak összemérése alapján lehet csak megtalálni a szabályozás megfelelő helyét és formáját. (Igaz ez még akkor is, ha a társadalmi tanítás egyértelműen úgy foglal állást, hogy *jelenleg* az előnyök és hátrányok összevetése alapján a szabályozás erősítése látszik indokoltnak.)

Jelen írás ez utóbbira, a szabályozás problémáira koncentrál. Egészen pontosan, annak egy olyan, gyakran elsikkadó elemére, hogy mi a szabályozási döntés logikája? Az Enciklika, mint a mottóban is látjuk, arra hív, hogy az egyes alternatívák hatásait kell összemérni. Ebben napjaink jóléti *mainstream* közgazdaságtanával azonos az álláspontja. Azonban a jogalkotás, a jogalkalmazás során megkövetelt mérlegelés mindig tökéletlen információk mellett történik.

Az információhiány, illetve az ebből fakadó szabályozási, környezetjogi problémák állnak elemzésünk középpontjában. Egészen pontosan egy olyan közgazdaságtani iskola jogról (és ezen belül: környezeti szabályozásról) alkotott véleményét állítjuk az Egyház tanítása mellé, amely gazdaságelméletének kulcsa éppen ezen információ- (pontosabban: tudás-) probléma hangsúlyozása. Ez az iskola az osztrák közgazdaságtani iskola. Osztrák, mert a XIX. század második felében a Bécsi Egyetemen alakult ki. Ez az az iskola, amelynek kiemelkedő XX. századi – már tipikusan az Egyesült Államokban tevékenykedő – szerzőit, Friedrich August Hayeket, Ludwig von Mísest, Murray N. Rothbard-ot vagy Israel Kirzneret, gyakran vádolják azzal, hogy ők a piac ezen „misztikus felfogásának” hívei.² Látszik, majd, hogy ez közel sincs így. Bár az

¹ FERENC pápa: *Laudato si'* kezdetű enciklikája közös otthonunk gondozásáról. Róma, 2015. jún. 18. <https://katolikus.hu/dokumentumtar/laudato-si>

² Ld. pl. KATONA Klára: A vállalati társadalmi felelősségvállalás kritikája a katolikus egyház társadalmi tanításának tükrében. *Iustum Aequum Salutare*, XV. évf., 2019/4. 32.

iskola sokszor nevezi magát politikai értelemben³ a *laissez-faire* elvek, vagy éppen a libertariánus gondolat védelmezőjének, sok tekintetben közelebb áll az egyházi tanításhoz, az Enciklika álláspontjához, mint napjaink *mainstream* közgazdaságtana.

A második fejezetben a szabályozásnak az osztrák iskola által bemutatott elemzését, kritikáját mutatjuk be. Látjuk majd, hogy ez az iskola sokkal inkább jogi, etikai, természetjogi szempontokat ajánl a szabályozási (vagy éppen a tulajdoni, elosztási) alternatívák közötti választáshoz, semmint a *mainstream* közgazdászok (és környezetgazdászok) által kedvelt hatékonyságot.

A szöveg harmadik része kifejezetten a környezeti problémák kezelésével foglalkozik, és az ezzel kapcsolatos osztrák iskolában megjelenő főbb állításokat gyűjti pontokba. Kijelenthető, hogy az osztrák iskolának egyelőre nincs környezetgazdaságtana. Azonban az osztrákok alapvető modelljei, állításai alapján többen is megpróbálták már válaszokat találni a környezetgazdaságtan alapvető kérdéseire.⁴

Három fontos terminológiai kérdéssel kell zárni a bevezetést. Egyrészt az osztrák közgazdaságtani iskola álláspontjára a szövegben gyakran csak „osztrák” vagy az „osztrákok” jelzőkkel fogunk hivatkozni. Vagyis az osztrák szó ebben a szövegben nem nemzetiséget jelez, hanem egy közgazdaságtani iskola jelzője. Másrészt, azokat a közgazdászokat, akikkel az osztrákok vitatkoznak – a piac működésével kapcsolatos egyik fontos tételük neve alapján – *jóléti közgazdászoknak*, az általuk követett módszertant pedig *jóléti közgazdaságtannak* fogjuk nevezni.⁵ Harmadrészt, mind a jóléti közgazdaságtanban, mind az osztrákok számára központi fogalom a tulajdon. Ez a szó abban az értelemben szerepel majd itt, ahogyan ezt a közgazdaságtan általában alkalmazza – így az osztrákok is. Ez tágabb, mint akár a polgári, akár az alkotmányjogi tulajdonfogalom. E szerint – például John Locke nyomán – az ember is tulajdon tárgya: az ember saját maga tulajdonosa. Éppen ezért a tulajdon fogalma a személyes autonó-

³ Ld. pl. Murray N. ROTHBARD: *Toward a Reconstruction of Utility and Welfare Economics* (1956). Reprinted: in: Murray N. ROTHBARD: *The Logic of Action One: Method, Money, and the Austrian School*. London, Edward Elgar, 1997.; Murray N. ROTHBARD: *Law, Property Rights, and Air Pollution* *Cato Journal*, Vol. 2., Iss. 1. (1982) 138.; Walter E. BLOCK: *Comment on Dolan on Austrian Economics and Environmentalism*. *The Quarterly Journal of Austrian Economics*, Vol. 17., Iss. 2. (2014) 227.

⁴ Ld. pl. Robert J. BATEMARCO: *Externalities and the State*. *Quarterly Journal of Austrian Economics*, Vol. 25., Iss. 4. (2022) 147–168.; BLOCK (2014) i. m.; Roy E. CORDATO: *Welfare Economics and Externalities in an Open Ended Universe*. Boston, Kluwer Academic Publishers. 1992.; Roy E. CORDATO: *Time Passage and the Economics of Coming to the Nuisance: Reassessing the Coasean Perspective*. *Campbell Law Review*, Vol. 20., Iss. 2. (1998) 273–292.; Roy CORDATO: *Toward an Austrian Theory of Environmental Economics*. *Quarterly Journal of Austrian Economics*, Vol. 7., Iss. 1. (2004) 3–16.; Edwin G. DOLAN: *The Austrian Paradigm in Environmental Economics: Theory and Practice*. *Quarterly Journal of Austrian Economics*, Vol. 17., Iss. 2. (2014) 197–217.; ROTHBARD (1982) i. m.

⁵ Ki kell emelni, hogy ez a csoport sem egységes. A gazdaságelméleti, vagy éppen környezetgazdaságtani tankönyvek is megkülönböztetnek neoklasszikus és intézményi közgazdászokat. Az osztrákok azonban olyan pontokkal vitatkoznak, amelyekben ezek a közgazdaságtani iskolák egyetértének. (Az iskolák megkülönböztetéséről ld. pl. BARTUS Gábor – SZALAI Ákos: *Környezet, jog, gazdaságtan*. Budapest, Pázmány Press, 2014. 3–4. fejezet.)

mia, az ebbe tartozó (mint majd látjuk: a tulajdon, a szerződés és a kártérítés szabta keretek között) szabadon meghozható döntések teljes körét átfogja.⁶

1. A gazdaságellenes, (korlátlanul) szabályozáspárti olvasat kritikája

Az egyház társadalmi tanításának, és így a *Laudato si'* szövegének is leegyszerűsítő, helytelen olvasata az, amely abban (i) egyoldalúan gazdaság-, piackritikus állítások sorát látja, és ebből (ii) a piac szabályozásának szükségességére következtet.

Gazdaság-, piacellenesség. Ezen olvasat számára például „vitathatatlan”, hogy napjainkban a környezetvédelmi szempontok leginkább a „gazdasági szempontokkal” kerülnek érdekkonfliktusba. Ezt a megengedhetetlen leegyszerűsítést úgy tudják fenntartani, hogy a piaci mechanizmust és az annak szinonimájaként kezelt gazdasági érdeket (legyünk pontosabbak: a gazdaság meghatározó szereplőinek érdekét) olyan módon definiálják, hogy azt...

- ...mikroszinten a pénzügyi haszonszerzésre, profitmaximálásra,
- ...makroszinten a fogyasztás rövidtávú maximálására, illetve bizonyos pénzügyi, makrogazdasági mutatók (például a termelés, a GDP, a munkahelyek száma, vagy éppen az életszínvonal-mutatók) növelésére szűkítik.

Olyan állítások ezek, amelyeket (a piac, vagy a gazdasági működés modellezésekor) a közgazdaságtan nem oszt. Csak két elemet emeljünk ki. Egyrészt, a gazdasági folyamatokban kétségkívül kulcsszerepet játszó nagyvállalatok döntéshozatala az alapfokú menedzsmenttankönyvek szerint sem írható le egyszerűen a profitmaximálás alapján.⁷ Másrészt a makrogazdasági mutatók (mindenekelőtt a GDP) ilyen egyoldalú használatát pedig megalkotóik szerint is tévedés.⁸

Ez a 'gazdaságellenes olvasat' a szociális enciklikák szövegével is ellentétes. Így a – piaci folyamatokkal szemben talán elődeinél kritikásabb – *Laudato si'* alapján sem igazolható. Kétségtelen: megjelennek az Enciklikában – például a privatizációval kapcsolatban – egyoldalúan negatív állítások,⁹ azonban a legtöbb piaccal foglalkozó szöveg hely nem azonosítja a gazdaságot, a piac működését egyértelműen az egyoldalú pénzügyi szempontok követésével. Inkább arról beszél, hogy a gazdaság, a piac működése „nem mindig” észszerű (a spanyolban: *no es siempre racional*, az angolban: *not always rational*), és „gyakran” (*suele, usually*) kötődik nem megfelelő gazdasági, pénzügyi mutatószámokhoz (LS 189. pont). A haszonmaximalizálás elve is csak „általában” (és nem *mindig*) érvényesül egyoldalúan (LS 195. pont). (Tegyük hozzá más nyelveken

⁶ Ld. pl. ROTHBARD (1956) i. m.

⁷ A magyar nyelvű bevezető tankönyvek közül ld. Paul MILGROM – John ROBERTS: *Közgazdaságtan, szervezetelmélet és vállalatirányítás*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2005. 71–74.; CHIKÁN Attila: *Vállalatgazdaságtan*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2020. <https://doi.org/10.1556/9789634545897>

⁸ Simon KUZNETS: *National Income, 1929–1932*. 73rd US Congress, 2d session, Senate document no. 124., 7.

⁹ Ilyen szövegrészt találunk a vízzel kapcsolatban: a 30. pontban.

még csak nem is „általában”. Az angolban „gyakran” [*frequently*], a spanyolban pedig csak „hajlamos rá” [*tiende a aislarse*].)

Az Enciklika kritikája sokkal inkább – a mottóban is kiemelt – „mágikus felfogás” ellen irányul, vagyis az ellen a nézet ellen, amely a profitmotívum egyoldalú érvényesülésétől várja (várná) minden probléma megoldódását. A szövegből azonban nem derül ki, hogy kiket tekinthetünk ezen elmélet hirdetőinek, követőinek. Ugyanis a szélsőségesen piacpártinak tekintett szerzők is inkább csak arról szólnak, hogy a piac *több* problémát tud megoldani, mint az alternatív megoldások – több problémát, de közel sem mindent. A piac közel sem működik problémamentesen. Ezen szerzők bevezető kurzusain, könyveiben is kitüntetett helye van az ún. piaci kudarcok tárgyalásának.¹⁰

Szabályozáspártiság. Az e sorokban kritizált olvasat következő lépése az, hogy – mivel a gazdaság, a piac nem tud minden problémát megoldani – szükséges annak jogi szabályozása. Ez a logikai lépés nyilvánvalóan hibás – és az enciklikák szövegével is ellentétes.

Kezdjük a logikai hibával – a Nirvána-tévedéssel!¹¹ Abból ugyanis, hogy egy megoldás (esetünkben a piaci mechanizmus) nem működik problémamentesen, nem következik, hogy egy másik megoldás (esetünkben: a szabályozás) (1) nem okoz más – még nagyobb – problémákat; (2) vagy hogy egyáltalán meg tudja oldani a felmerülő problémákat.

Az első pont kapcsán érdemes kiemelni, hogy nyilvánvalóan nem a környezet állapota, a fenntarthatóság az *egyetlen* probléma, amellyel szembe kell néznie a társadalomnak. Bár az Enciklikának kétségkívül központi témája a teremtett világ, a környezet védelme, de több helyen is kiemeli a szöveg, hogy a környezetvédelem ellentétbe kerülhet az (osztó) igazságosság követelményével. Így például amikor a „közös, de differenciált felelősség” elvét hangsúlyozza, akkor gyakorlatilag megengedhetőnek tartja, hogy a fejletlen országok ne emeljék maximálisra a környezetvédelem szintjét (LS 170. pont). Sőt, kifejezetten kimondja, hogy a „szegény országoknak elsődlegesen a szegénység felszámolására és a lakosság szociális fejlődésére kell törekedniük...” és ehhez képest csak „az is igaz”, hogy a környezetvédelmi (energiatermelési) kérdéseket sem hanyagolhatják el (LS 172. pont). (Ez utóbbihoz a fejlett országok segítségét is sürgeti.) Vagyis a környezeti szabályozás kapcsán az Enciklika szövege is felhív az egyéb szempontok figyelembevételére.

A második probléma (a megoldást nem hozó eszközök) kapcsán azt látjuk, hogy az Enciklika óva int a túlzott optimizmustól. Ugyan kétségtelen, hogy a környezethasználat szabályozást az Enciklika is sürgeti, (például LS 177. pont), de nem gondolja, hogy a szabályozást megalkotó politikusok, bürokraták feltétlenül jobb megoldást fognak találni, mint ami a piaci mechanizmus révén elérhető lenne. És nem csak azért, mert a világban sok helyen aktuálisan politikai hatalmat gyakorló személyek etikailag erő-

¹⁰ Magyarul ld. pl. az osztrák iskolához sorolható szerzők által írt tankönyvet: Paul HEYNE – Peter J. BOETTKE – David L. PRYCHITKO: *A közgazdasági gondolkodás alapjai*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004. 13. fejezet.

¹¹ Gyakori hivatkozás a közgazdaságtani irodalomban ennek kapcsán. Harold DEMSETZ: Information and Efficiency: Another Viewpoint. *Journal of Law and Economics*, Vol. 12., N. 1. (1969) 1–22.

sen kritizálhatók. Kritizálhatók például a korrupció (LS 55., 177., 179., 182. pontok), a rövidtávú választási megfontolások döntő szerepe (LS 178., 198. pontok) miatt.¹² A probléma forrása azonban nem ez, nem egyszerűen a hatalmat gyakorlók etikai minősége, hanem az, amit a társadalomtudomány, a közgazdaságtan *kormányzati kudarcok* néven ismer.

A kormányzati kudarcok modellje arra hívja fel a figyelmet, hogy a kormányzati-közigazgatási működésnek is megvannak azok a törvényszerűségei, amelyek miatt időről-időre ugyanazok a problémák jelentkeznek. Ahogy a piaci mechanizmus magában hordja azokat a piaci kudarcokat, amelyek rendre ugyanazokhoz a problémákhoz vezetnek, úgy a kormányzati-közigazgatási megoldásoknak is megvannak a maguk rendszerszintű hibái: ezeket kormányzati kudarcok néven foglaljuk össze.¹³ Az Enciklika ugyan magát a szót nem használja (ahogyan a piaci kudarcok kifejezést sem), de megjelenik benne az a gondolat, ami a kormányzati kudarcok modelljének is a kiindulópontja: a piaci és a kormányzati kudarcok ugyanabból fakadnak – hiszen ugyanúgy emberek hozzák meg a piaci és a kormányzati-közigazgatási döntéseket is:

„Az aktuális igények kielégítése céljából a valóságról csak statikus elemzést adó, instrumentális racionalitás van jelen akkor is, amikor az erőforrások elosztását a piac végzi, és akkor is, amikor ezt a tervező állam teszi.” (LS 195. pont.)

Az *Enciklika* és a jóléti közgazdaságtan. Az *Enciklika* és a jóléti (*'mainstream'*) közgazdaságtan állításai között több a közös pont, mint ahogy ezt a gazdaságellenes, szabályozáspárti olvasat véli. Az egyik legfontosabb közös elem a piaci és a kormányzati kudarcok felismerése és azok együttes kezelése. Ebből következik az összemérés követelménye: mind a társadalmi tanítás, mind a jóléti közgazdaságtan azt követeli, hogy egy-egy jogi, szabályozási döntés előtt össze kell vetni a különböző alternatívák előnyeit és hátrányait, kockázatait.

Fontos eltérés azonban a két megközelítés között az, hogy minek alapján történjen a hasznok és a károk összemérése. A normatív jóléti közgazdaságtan a legtöbbször az ún. allokációs hatékonyság (a Pareto-hatékonyság, vagy a Kaldor–Hicks-féle kompenzációs kritérium) alapján javasolja összemérni a különböző megoldások hatásait.¹⁴ Ezzel szemben az *Enciklika*, illetve tágabban az Egyház társadalmi tanítása az allokációs hatékonyságról nem, illetve alig beszél. Az összemérés itt másféle etikai szempontokat

¹² A spanyol vagy az angol szöveg ezek kapcsán erősebb kifejezést is használ, mint a magyar. A 178. pontban nem egyszerűen aktuális „politikusi igényről” beszél, hanem a hatalmi, politikai berendezkedés strukturális hibájáról: *la miopía de la construcción de poder*, illetve *myopia of power politics*.

¹³ A kormányzati kudarcok modelljéről magyarul ld. pl. Julien LEGRAND: A kormányzati kudarcok elmélete. In: CSABA Iván – TÓTH István György (szerk.): *A jóléti állam politikai gazdaságtana*. Budapest, Osiris, 1997. Az egyház tanításával való kapcsolatáról: SZALAI Ákos: Vakfolt? Kormányzati kudarcok és a társadalmi tanítás. In: KATONA Klára (szerk.): *A piac és az állam az ember szolgálatában (?): Aktuális társadalmi, gazdasági kérdések a Katolikus Egyház tanításának tükrében*. Budapest, Pázmány Press, 2018. 85–97.

¹⁴ Tegyük hozzá: a jóléti közgazdaságtanban is megjelennek egyéb értékelési elvek, de a központi kérdés – elsősorban módszertani és nem etikai okokból – az allokációs hatékonyság marad. Ld. erről magyarul pl. Nicholas BARR: *A jóléti állam gazdaságtana – A nagy ellátórendszere működésének összefüggései*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2009 2. fejezet.

követ. Ilyen elv például az (osztó) igazságosság – és kitüntetetten a legszegényebbre gyakorolt hatás (LS 157–158. pontok).

2. A szabályozási kudarcok osztrák modellje

A jóléti közgazdaságtan és az Enciklika között tehát az összemérés szükségessége kapcsán látunk párhuzamot, míg a vizsgálandó szempontok kapcsán eltéréseket. Az osztrákok azonban éppen ezen a két ponton vitatják talán legélesebben a jóléti közgazdaságtan álláspontját.¹⁵ Először azt fogjuk áttekinteni, hogy miért ellenzik az osztrákok az összemérésre alapuló szabályozást. Ez alapvetően a társadalom, a gazdaság működését leíró pozitív modelljükkel függ össze. A második pontban pedig azt vizsgáljuk meg, hogy miért ellenzik, hogy a hatékonyság-elv alapján értékeljük akár a társadalom, a gazdaság működését, akár a szabályozási lépéseket. Látni fogjuk, hogy az értékeléshez használt normatív szempontjaik eléggé eltérnek a jóléti közgazdaságtanétól – talán megelőlegezhető: közelebb is vannak az Egyház kétezer éves hagyományához.

Érdeemes azonban egy definícióval kezdeni. Az osztrákok ugyanis a piaci folyamatot alapvetően másként írják le, mint a jóléti közgazdászok: számukra nem létezik jogi szabályok nélküli ‘szabályozatlan’ piac. A piac működését – Hayek nyomán – a *katallaxia* fogalmával írják le: „A katallaxia a piac által kialakított olyan spontán rend, amelyben az emberek a tulajdon, a kártérítési (felelősségi) és a szerződési jog szabályai között cselekszenek.”¹⁶

A piac tehát – kis túlzással – a magánjog¹⁷ szabályai között hozott szabad döntéseket jelenti. Szabályozás alatt ezért alapvetően azt fogjuk érteni, amikor a jogalkotó túllép a magánjog keretein. Ez a meghatározás bukkan fel a környezetvédelem kapcsán az osztrákok körében sokat idézett amerikai jogtudós Richard Epstein írásában is: „A

¹⁵ Peter J. Boettke 2010-ben megjelent kézikönyvében tíz fontos állítás köré szervezve mutatja be napjaink osztrák iskoláját. Ezek azok a pontok, amelyek (szerinte) a jóléti közgazdaságtani iskolákban nem kapnak olyan hangsúlyt, mint az osztrák elméletben. Ez a tíz állítás: (i) Csak az egyének hoznak döntéseket, csak ők választanak. (ii) A piaci rend tanulmányozása alapvetően a cseréről és a csere intézményeiről szól. (iii) A társadalomtudományban a ‘tények’ azok, amit az emberek hisznek és gondolnak. (iv) A hasznosság és a költség szubjektív. (v) Az árrendszer működése esetén az embereknek kevesebb információt kell feldolgozniuk döntéseik meghozatalakor. (vi) A termelési eszközök magántulajdona a racionális gazdasági számítás szükséges feltétele. (vii) A versenypiac kulcsa a vállalkozói felfedezés, újítás. (viii) A pénz nem semleges. (ix) A tőke heterogén, ezért annak többféle felhasználása lehetséges – és ezeket össze kell hangolni. (x) A társadalmi intézmények gyakran emberi cselekvés, de nem emberi tervezés eredményeként jönnek létre. Ld. Peter J. BOETTKE (ed.): *Handbook on contemporary Austrian economics*. Cheltenham, Edward Elgar, 2010.

¹⁶ Friedrich A. HAYEK: *Law, Legislation and Liberty. Vol 2: The Mirage of Social Justice*. Chicago, University of Chicago Press, 1976. 109.

¹⁷ Tegyük hozzá: az angol szövegekben gyakran nem a magánjog, hanem a *common law* fogalma szerepel. E kettő ugyan nem teljesen azonos, de kétségtávol – mostani kérdésünk szempontjából – közel állnak egymáshoz, ezért itt így fogunk rá hivatkozni.

modern környezetvédelmi mozgalom egyik jellemzője a nyilvánvaló bizalmatlanság a környezetvédelem magánjogi megközelítéseivel szemben.”¹⁸

2.1. Pozitív közgazdaságtan: a személyes, szubjektív információk szerepe

Az osztrákok nem támogatják, hogy a közpolitikai döntéseket, a szabályozást (így a környezeti szabályozást) a hasznok és a károk összemérésére alapozzuk. Ez ugyanis lehetetlen.

Kiindulásként érdemes egy fontos elmélettörténeti pillanatot felidézni: a *szocialista kalkulációról* szóló vitát. Ez az 1920-as, 30-as években zajló vita az, amely alapján – a mai osztrák szerzők szerint is¹⁹ – a legegyszerűbb megérteni az osztrákok és más közgazdaságtani iskolák közötti eltéréseket. A vita fő kérdése az volt, hogy tervgazdaság el tud-e érni ugyanolyan gazdasági, társadalmi eredményt, mint a piac. (A tervezés hívei azt állították, hogy akár jobbat is, hiszen ennek révén ki lehet küszöbölni a piac kudarcait.²⁰) A vitában résztvevő osztrákok (Ludwig Mises és Friedrich A. Hayek) szerint a tervgazdaság erre soha nem lesz képes. Méghozzá azért, mert a (tulajdon, a szerződési és a kártérítési jog szabta határok közötti) szabad csere során, lehet a legtöbb (igaz soha nem az összes lehetséges) tudást eljuttatni a döntéshozókhoz, az emberekhez.²¹

Az irodalomban több helyen²² párhuzamot von a szocialista tervező és a szabályozó között: a szabályozó számára ugyanolyan lehetetlen feladat a hasznok és a károk összemérése alapján döntést hozni, ahogyan a szocialista tervező számára is az volt. Ennek két legfontosabb oka: (i) a tudásprobléma, illetve (ii) a magántulajdon, illetve a tulajdonosi, vállalkozói döntések korlátozása.

A tudás szubjektív, személyes jellege: a társadalmi szintű tudás-probléma. Az osztrákok kiindulópontja a *módszertani individualizmus*: a társadalmi folyamatok adott

¹⁸ Richard A. EPSTEIN: *Simple Rules for a Complex World*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press 1995. 275.

¹⁹ Peter J. Boettke és Tedd J. Zywicki az osztrák iskola joggazdaságtanáról szerkesztett enciklopédia bevezetőjében szintén a kalkulációs vitát tekinti annak a kiindulópontnak, ahonnan az osztrákok specialitása, a joggazdaságtanhoz való egyedi hozzájárulása megérthető. Peter J. BOETTKE – Todd J. ZYWICKI: *Law and economics: the contributions of the Austrian School of Economics*. In: Todd J. ZYWICKI – Peter J. BOETTKE (eds.): *Research Handbook on Austrian Law and Economics*. Cheltenham, Edward Elgar, 2017. 5–6.

²⁰ Tegyük hozzá, hogy a kalkuláció abból fakadó nehézségeit, hogy a hatékony terv feldolgozhatatlanul sok adat begyűjtését és feldolgozását követelné a vita ‘szocialista oldalán’ állók közül is többen felismerték. Ők – például Polányi Károly – nem egy tiszta tervgazdaságot, hanem egy magántulajdont nélkülöző, de versenyt imitáló gazdasági rendszert javasoltak. Ennek elemzéséért ld.: Jesus HUERTA DE SOTO: *Austrians vs. Market Socialists*. In: Christopher J. COYNE – Peter BOETTKE (eds.): *The Oxford Handbook of Austrian Economics*. Oxford, Oxford University Press, 2015. 98–99.

²¹ Az osztrákok válaszában belül többen megkülönböztetik Mises és Hayek megközelítését. Mises elsősorban a az információ mennyiségével érvel: a tervező nem képes azt feldolgozni. Sőt, tulajdon hiányában létre sem jön az adott információ. Hayek ezzel szemben a tudás szubjektív, helyhez kötött voltával érvel. Ld. pl. Peter BOETTKE: *Economic Calculation – The Austrian Contribution to Political Economy*. *Advances in Austrian Economics*, Vol. 5., 1998. 133.

²² Pl. Art CARDEN: *Socialist Calculation in the Environmental Commonwealth*. *Quarterly Journal of Austrian Economics*, Vol. 16., Iss. 1. (2013) 30.; CORDATO (2014) i. m. 11.; DOLAN (2014) i. m. 211–212.

intézményi (jogi) keretek között meghozott, és azok által befolyásolt egyéni döntések összességéként állnak elő. (A környezethasználát, a környezetszennyezés is egyéni, személyes döntések összességéként áll elő.) Az egyes emberek azonban személyes szubjektív preferenciák, tudásuk, hiedelmeik alapján választanak.²³ Itt Polányi Mihály szavaival,²⁴ *személyes tudásról* van szó: olyan tudásról, amely nem kommunikálható, nem adható át közvetlenül másoknak.²⁵ Személyes tudásra külső fél csak következtetni tud – abból, ahogyan az egyének választanak.²⁶ Tervezés, irányítás és szabályozás esetén azonban az alternatívák közötti ezen (a tulajdon, a szerződési és a kártérítési jog szabta keretek közötti) szabad választás lehetősége elvész. És emiatt ezek a személyes tudáselemek menthetetlenül elvesznek a társadalom számára. Így a szabályozó sem veheti azokat figyelembe.

Márpedig, a szabályozás hatásai, annak (nem csak anyagi) hasznai és költségei épp ilyen személyes tudásba tartozó elemek. A közgazdaságtanban egy döntés költsége mindig alternatívaköltség: az a haszon, amit az alternatíva választása esetén a döntéshozó személy elért volna, ha más választ. A költség az elmaradt haszon, amiről az adott választás miatt le kellett mondtunk. Israel Kirzner híres példájával: egy véka búza értéke nem egy véka búza értéke – ugyanis egy véka búza többet ér, többé kerül az egyik embernek, mint a másiknak, attól függően, hogy mit tud annak attribútumairól,²⁷ felhasználási lehetőségeiről stb. És nem utolsósorban: attól, hogy mit tudott az alternatívákról, mivel szemben választotta, mit áldozott fel érte.²⁸

Természetesen, a döntéshozó tudása, informáltsága a jóléti közgazdaságtanban is központi kérdés. A probléma jellege azonban radikálisan eltérő a két megközelítésben. A jóléti közgazdaságtanban az információhiány, a tájékozatlanság (nagygyrészt) tudatos, racionális döntés eredménye: nem akarunk minden információt összegyűjteni, mert

²³ Erdemes szem előtt tartani azonban azt, hogy az osztrákok szubjektívizmusa nem szolipszizmus: az objektív tények léteznek és fontosak – de fel kell ismerni őket. A szubjektív észlelés téves is lehet, ami komoly gondok forrása lesz. Gerald P. O'DRISCOLL Jr. – Mario J. RIZZO: *Austrian Economics Re-Examined*. London, Routledge, 2015. 21.

²⁴ POLÁNYI Mihály: *Személyes tudás I–II*. Budapest, Atlantisz, 1994.

²⁵ Ld. pl. Friedrich A. HAYEK: *The Constitution of Liberty*. Chicago, Chicago University Press, 1960. 156.; Friedrich A. HAYEK: *Law, Legislation and Liberty. Vol 1: Rules and Order Justice*. Chicago, University of Chicago Press, 1973. 76–77.; Friedrich A. HAYEK: *Law, Legislation and Liberty. Vol. 3: The Political Order of a Free People*. Chicago, University of Chicago Press, 1979. 190.; Israel KIRZNER: *Welfare Economics: A Modern Austrian Perspective*. In: Walter BLOCK – Llewellyn H. ROCKWELL Jr. (ed.): *Man, Economy, and Liberty: Essays in Honor of Murray N. Rothbard*. Auburn, Ala., Ludwig von Mises Institute, 1988. 81.; Israel KIRZNER: *The meaning of market process*. London, Routledge, 2000. 184. Az osztrák iskoláról írt összefoglaló írásában ugyanígy a személyes tudásra hivatkozik. O'DRISCOLL–RIZZO i. m. 142–143.

²⁶ Ezt nevezzük feltárt preferenciának. Ennek osztrák felfogásáról, és a jóléti közgazdaságtanban megjelenő formájának kritikájáról ld. ROTHBARD (1956) i. m.

²⁷ Nicolai J. FOSS – Peter G. KLEIN: *Austrian economics and the theory of the firm*. In: Peter G. KLEIN – Michael E. SYKUTA (eds.): *The Elgar Companion to Transaction Cost Economics*. Cheltenham, UK – Northampton, MA, USA, Edward Elgar, 2010. 291.; Nicolai J. FOSS – Peter G. KLEIN – Stefan LINDER: *Organizations and Markets*. In: COYNE–BOETTKE (eds.) 282.; Peter G. KLEIN – Thomas A. LAMBERT: *An Austrian analysis of contemporary American business law*. In: ZYWICKI–BOETTKE (eds.) 329.

²⁸ KIRZNER (1998) i. m. 78.; KIRZNER (2000) i. m. 181–182.

az roppant sok időt és roppant sok erőforrást követelne. Ezzel szemben például Israel Kirzner úgy fogalmaz, hogy a tudáshiány miatt tévedés nem racionális, hanem ‘valódi hiba’ (*genuine error*), amelyet nem lehet több információ gyűjtésével kiküszöbölni.²⁹

A szabályozás mindig ilyen kiküszöbölhetetlen, ‘valódi hibák’ mellett születik. Ezzel szemben a piaci katallaxiában a személyes tudásnak legalább egy része (nagyobb része) beépül az egyéni döntéseinkbe. Beépül természetesen a saját tudásunk – de az árrendszer működése miatt beépül indirekt módon másoké is. A piaci árak ugyanis az egyéni döntésekre reagálva alakulnak ki.³⁰ Ha pedig mi ezen árakat is figyelembe vesszük a döntéseink meghozatalakor, akkor (implicit módon) a többiek személyes tudására is figyelemmel születnek a döntéseink.

A *magántulajdon* és a vállalkozói döntések *szerepe*. A piaci ár tehát közvetít olyan információkat, amelyek tervezés, szabályozás esetén menthetetlenül hiányozni fognak. A piacon kialakuló ár azonban csak magántulajdon, illetve vállalkozói döntések esetén tölti be a szerepét – ezek nélkül nem.

Tulajdon, magántulajdon azért fontos, mert akkor az adott erőforrásnak van (magán) tulajdonosa, aki (a tulajdon, a szerződési és a kártérítési jog szabta keretek között) szabadon dönthet annak felhasználásáról. Ő érdekelt abban, hogy – személyes tudása alapján – a lehető legjobb megoldást válassza ki.

A szocialista kalkulációról szóló vitában épp a magántulajdon megszüntetése volt a központi kérdés. Napjaink osztrák közgazdászai már más kérdéssel szembesülnek a tulajdon kapcsán: működhet-e (hogyan) a piac, ha nem szüntetjük ugyan meg a magántulajdont, de egyes dolgoknak nincs tulajdonosa, vagy nem egyértelmű, hogy ki az. Ebben az esetben ugyan lehet, hogy a piacon kialakulnak árak – de ezek az árak illuzórikusak³¹ lesznek. És nem csak a tulajdonos nélküli dolog, erőforrás, és az annak segítségével előállított szolgáltatás ára, hanem (kisebb, vagy nagyobb mértékben) minden más ár is. Hiszen a többi tevékenység, a többi termék, szolgáltatás választására (és ezzel árára) is kihat ez az ár.

A szocialista kalkulációs vitában a központi kérdés (a szocialisták akkori tervei miatt) a magántulajdon fontossága volt. Napjaink osztrák közgazdászai a szocializmus legnagyobb veszélyének már nem a tulajdon megszüntetését, hanem a vállalkozás el lehetetlenítésében látják.³² Szabad vállalkozói döntések nélkül ugyanis az árrendszer ugyanúgy illuzórikus lesz, mint magántulajdon hiányában. A vállalkozó Joseph A. Schumpeter óta az osztrákok számára a gazdaság központi szereplője, „kapitánya”. Vállalkozó nélkül elképzelhetetlen a gazdasági dinamika: ő az, aki új és új termékeket,

²⁹ KIRZNER (1988) i. m. 85.; illetve Israel M. KIRZNER: *Perception, Opportunity and Profit*. Chicago, University of Chicago Press, 1979. 8. fejezet.

³⁰ HAYEK (1978) i. m. 179–180.; Gerald P. O’DRISCOLL Jr. – Mario RIZZO: What is Austrian economics? In: Gerald P. O’DRISCOLL Jr. – Mario RIZZO (eds.) *Austrian Economics Re-examined The Economics of Time and Ignorance*. London, Routledge, 2014.

³¹ BOETTKE–ZYWICKI i. m. 10.

³² JESUS HUERTA DE SOTO: Austrians vs. Market Socialists. In: COYNE–BOETTKE (eds.) i. m. 94.

szolgáltatásokat, technológiát stb. próbál ki. (Ez Schumpeter³³ – és Mises³⁴ – vállalkozóképének alapja.) A vállalkozó az, aki felismeri a nem egyensúlyi (túl magas, vagy éppen túl alacsony) árakban rejlő lehetőségeket, és kihasználja azokat. (Ez a gondolat áll Israel Kirzner³⁵ vállalkozóval kapcsolatos gondolatainak középpontjában.) A vállalkozót az osztrákok úgy írják le, mint aki adott piaci viszonyok között kísérletezik, terveket készít. Vállalkozói döntések nélkül a tudás létre sem jön. A vállalkozó nem egyszerűen felfedezi a lehetőségeket, hanem ő maga hozza azokat létre.³⁶ A kísérletek során tárulnak fel azok.³⁷ Szabad (a tulajdon, a szerződési és kártérítési jog keretei között szabad) vállalkozói döntések nélkül létre sem jönnek – és ezért az árrendszerbe se épülhet be a róluk szóló tudás.

A piac leírása. A (tulajdon, a szerződési és kártérítési jog keretei között működő) piaci katallaxia osztrák képe élesen eltér a jóléti közgazdaságtan piacfelfogásától. Randall G. Holcombe az osztrák iskoláról írt összefoglaló művét például éppen ezzel kezdi: a fő különbség az osztrákok és a jóléti közgazdászok között az, ahogyan a piaci egyensúlyról gondolkodnak.³⁸ Az osztrákok számára az egyensúly jóléti közgazdaságtani felfogása elfogadhatatlanul statikus: az csak akkor (lenne) érdekes összehasonlítási alap, ha a gazdaságban semmiféle változás nem történne. Az ugyanis azt írja le, hogy *adott tudás* mellett a piac milyen állapot felé mozogná.³⁹ A piaci *katallaxia* lényege azonban éppen ez, hogy a tudás folyamatosan változik.

Ezzel előttünk áll a szabályozás dinamikus problémája: a tervezőnek, vagy szabályozónak a tudás, a személyes tudás változását is folyamatosan figyelnie kellene, és folyamatosan módosítani kellene a szabályokat.⁴⁰ Tipikus kép az osztrákoknál, hogy míg a magánjogi (*common law*) szabályok lehetővé teszik, hogy az emberek a kölcsönösen előnyös cserék révén a tudás szétszórt és folyamatosan változó voltából előnyt ková-

³³ Joseph A. SCHUMPETER: *The theory of economic development*. Cambridge, MA, Harvard University Press, 1912.; Joseph A. SCHUMPETER: *Capitalism, socialism and democracy*. New York, Harper & Row, 1942.

³⁴ MISES (1988) i. m. 247–249.

³⁵ Israel M. KIRZNER: *Competition and Entrepreneurship*. Chicago, University of Chicago Press, 1973.; Israel M. KIRZNER: *Perception, Opportunity, and Profit: Studies in the Theory of Entrepreneurship*. Chicago, University of Chicago Press, 1979.; Israel M. KIRZNER: *The Alert and Creative Entrepreneur: A Clarification*. *Small Business Economics*, Vol. 32. (2009) 145–52.

³⁶ Peter G. KLEIN – Matthew MCCAFFREY: *Entrepreneurial Judgment*. In: Per L. BYLUND (ed.): *A Modern Guide to Austrian Economics*. Cheltenham, UK – Northampton, MA, USA, Edward Elgar, 2022. 67. Hasonlóképpen fogalmaz: Lynne KIESLING: *The Knowledge Problem*. In: COYNE–BOETTKE (eds.) i. m. 53.

³⁷ KLEIN–LAMBERT i. m. 329

³⁸ Randall G. HOLCOMBE: *Advanced Introduction to The Austrian School of Economics*. Cheltenham, Edward Elgar, 2020. 7–10.

³⁹ Joseph T. SALERNO: Reply to Leland B. Yeager on “Mises and Hayek on Calculation and Knowledge”. *Review of Austrian Economics*, Vol. 7. (1994) 121.; BOETTKE (1998) i. m. 143.; FOSS–KLEIN i. m. 284.; KLEIN–LAMBERT i. m. 328

⁴⁰ Ld. pl. CORDATO (1998) i. m. 277.; Edward STRINGHAM – Mark D. WHITE: *Economic Analysis of Tort Law – Austrian and Kantian Perspectives*. In: Margaret OPPENHEIMER – Nicholas MERCURO (eds.): *Law and Economics: Alternative Economic Approaches to Legal and Regulatory Issues*. New York, M.E. Sharpe, 2005. 379.

csoljanak. A magántulajdon, a vállalkozói döntések miatt, ezen új tudás is beépül a (tulajdon, a szerződési és a kártérítési jog keretei között hozott) piaci döntésekbe. Ezzel szemben a kormányzati beavatkozás (és az azt alátámasztó elméleti modell) kénytelen azzal a leegyszerűsítő feltevessel élni, hogy az optimum *megismerhető és stabil*.⁴¹

Ez a leegyszerűsítő modell jelenik meg a jóléti közgazdaságtanra alapuló ‘mainstream’ környezetgazdaságtanban is. Ez is arra épül, hogy az egyes alternatív környezetpolitikai, környezetjogi javaslatok összemérése során az aktuális piaci árakból érdemes kiindulni.⁴² Azokból, amelyek az osztrákok szerint illuzórikusak.

2.2. Normatív közgazdaságtan: a hatékonyság-elv kritikája

Egy tudáshiányos, illetve egy nem minden tulajdont egyértelműen definiáló világban a jogi, közpolitikai megoldások összemérése az osztrákok szerint meglehetősen nehéz – sőt, lehetetlen. De a jóléti közgazdaságtan által javasolt mérlegeléssel nem csak ez a problémájuk, hanem az is, hogy az allokációs hatékonyság megfelelő szempont-e. Az osztrákok éles kritikával illetik ezt az megközelítést. Normatív elemzésük egyrészt ‘kevesebbet’ követel. Nem akarják hatékonyság alapján összemérni az alternatívákat, csak a koordinációra (a konfliktusmentes egymás mellett élésre) gyakorolt hatás alapján értékelik azokat. Másrészt viszont ‘többet’ is követelnek – kifejezetten természetjogi érveket is segítségül hívnak, és az összemérés helyett ezek figyelembevételét javasolják a jogi döntések meghozatalakor.

Kiindulópontjuk azonos a jóléti közgazdászokéval: a környezeti problémák alapvetően emberi konfliktusok – nem pedig az emberek és a környezet, vagy a ‘gazdaság’ és a környezet közötti konfliktus.⁴³ Emberi konfliktusok, mert egyes emberek tiszta, egészséges (tisztább, egészségesebb) környezettel kapcsolatos elvárásai ütköznek más emberek egyéb elvárásaival (legyen az a környezetszennyező tevékenység révén elérhető fogyasztási cikkekhez való hozzáférés, a munkahely, a jövedelem, az adóbevétel stb.)

Az allokációs hatékonyság problémája. Az allokációs hatékonyság (egész pontosan: annak Kaldor–Hicks-féle változata) arra a feltevésre épül, hogy lehetséges a személyközi összehasonlítás: össze tudjuk mérni a különböző embereket érő hasznos és káros hatásokat. Egy változás ugyanis akkor javítja a hatékonyságot, ha a hasznélvezők fizetési hajlandósága meghaladja a kárvallottak elfogadási hajlandóságát.⁴⁴ Ez a két érték azonban a személyes tudás körébe esik.⁴⁵ Éppen ezért az ennek ismeretére alapozó hatékonyság-fogalom alkalmazhatatlan.⁴⁶

⁴¹ Lynne KIESLING: The Knowledge Problem. In: COYNE–BOETTKE (eds.) i. m. 57–58.

⁴² A magyar környezetjogi irodalomban ld. KERÉKES Sándor: *A környezetgazdaságtan alapjai*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2018. 4.6–4.7. alfejezetek; BARTUS–SZALAI i. m. 10.1.–10.3. alfejezetek.

⁴³ Ld. pl. CORDATO (2004) i. m. 7.; DOLAN (2014) i. m. 198.; BATEMARCO (2022) i. m. 149.

⁴⁴ A fizetési hajlandóság az az összeg, amit egy számára kedvező változásért valaki *maximálisan* fizetni hajlandó. Az elfogadási hajlandóság az az összeg, amit egy számára kedvezőtlen változásért cserébe valaki *minimálisan* elvár.

⁴⁵ CORDATO (1992) i. m. 98. és 278–279.

⁴⁶ A személyközi összehasonlítás (bármilyen személyközi összehasonlítás) lehetetlenségéről ld. ROTHBARD (1956) i. m.; KIRZNER (1988) 79–82. Kicsit más az érvelésük a Pareto-kritérium kapcsán, vagyis annak

A joggazdaságtan két klasszikusa Ronald Coase és Richard Posner is ebből a hatékonyság-fogalomból indul ki. Azt várják el a jogrendszerrel, a szabályozástól, hogy a társadalmi költséget minimalizálja, a termelés értékét maximálja.⁴⁷ A társadalmi költség, illetve a társadalmi érték méréséhez pedig a piaci árakat használják. Csakhogy amíg a tulajdon nem teljes, a vállalkozás (a tulajdon, a szerződési és a kártérítési jog szabta keretek között) nem szabad, addig a piaci árak mindaddig illuzórikus képet mutatnak.

Sőt, a piaci ár alapján akkor sem értékelhetnénk a hatékonyságot, ha az erőforrások magántulajdona teljes lenne. Ekkor ugyanis az (egyensúlyi) piaci ár attól függően lenne magasabb vagy alacsonyabb, hogy kié a tulajdon, ki dönthet az adott erőforrásról.⁴⁸ Ha más a tulajdonos, más személyes tudása épül be az árba. Ha például a környezetszennyező tevékenységet folytató fél tulajdonát (ebben az esetben termeléshez való jogát) ismerjük el, akkor a szolgáltatásainak ára, de például a környezetszennyezésnek kitett ingatlanok ára is alacsonyabb lesz. Ha a környezetszennyezést büntetjük (a tiszta környezethez való jogot ismerjük el), akkor a szolgáltatások ára nő, ahogy a környező ingatlanoké is. Ha pedig az árak, a piaci értékek eltérnek, akkor lehet, hogy más találunk majd hatékonyak.⁴⁹

Nemcsak a klasszikus joggazdaságtani, hanem a 'mainstream' környezetgazdaságtani modellek is ezt a hatékonyság-fogalmat, és ezt az ár-alapú összemérést alkalmazzák. Amikor például arról beszélünk, hogy a nem megújuló erőforrásokat *túl*használjuk, vagy arról, hogy a fogyasztási szint (makrogazdasági értelemben) *túl*zottan magas, akkor implicite feltételezzük, hogy létezik egyetlen, objektív 'optimális', 'hatékony' használati, fogyasztási szint.⁵⁰

A jóléti, hatékonysági elemzés *alternatívája: koordináció és információ*. A jóléti közgazdaságtan által alkalmazott allokációs hatékonyság-fogalmat elvető osztrákok szerint a társadalom, a gazdaság, a környezethasználat állapotát a koordináltság alapján ítélnék meg.

Ennek megértéséhez induljunk ki a teljes *koordináció* – Hayek által adott – fogalmából: ez az a helyzet, amikor „minden ember megvalósíthatja a terveit anélkül, hogy bármilyen csatlódás érne bárkit.”⁵¹ (Ugyanezt a célt mások az agresszió nélkülség elvének [*non-aggression principle*]⁵², vagy az élni-és-élni-hagyni elvének⁵³ nevezik.) Ennek

kapcsán, hogy akkor válik hatékonyabbá valami, ha a változásnak nincs vesztese. Ennek tárgyalásától itt eltekintünk. Ld. ROTHBARD (1956) i. m.; KIRZNER (1988) 79–80.

⁴⁷ RONALD COASE: Megjegyzések a társadalmi költség problémájához. In: RONALD COASE (ed.): *A vállalat, a piac és a jog*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004. 220–225.; RICHARD A. POSNER: *Economic Analysis of Law*. Boston, Little Brown, 1972. 98.

⁴⁸ O'DRISCOLL i. m. 357.

⁴⁹ Ezt állítja, a magyar közgazdász Scitovsky Tibor nevéhez fűződő híres paradoxon is. Ez az osztrákok között gyakori hivatkozási alap. Ld. pl. MARIO J. RIZZO: The Mirage of Efficiency. *Hofstra Law Review*, Vol. 8. Iss. 3. (1980) 650.

⁵⁰ Így határozzák meg a magyar nyelvű tankönyvek is. Ld. KERÉKES i. m. 4.2., 4.4., 5.5.–5.6. alfejezetek, BARTUS–SZALAI i. m. 3. fejezet, 10.1.1 pont.

⁵¹ FRIDERICH A. VON HAYEK: Economics and Knowledge. *Economica*, Vol. 4., Iss. 13. (1937) 39.

⁵² BLOCK i. m. 227

⁵³ RICHARD A. EPSTEIN: From Common Law to Environmental Protection: How the Modern Environmental Movement Has Lost Its Way. *Supreme Court Economic Review*, Vol. 23. (2017) 146.

az állapotnak az elérése pedig akkor lehetséges, ha a társadalom tagjai hasonlóképp vélekednek arról, hogy mi történhet, és arról, hogy – adott körülmények között – a többiek mit terveznek. Persze ez a teljes koordináció, épp a tudáshiány miatt elérhetetlen: mindig lesznek tervek, amelyek nem valósulnak meg.⁵⁴ Éppen ezért nem ezt a teljes koordinációt érdemes szem előtt tartani, hanem azt, hogy a koordináció

1. nem eredmény, nem állapot, hanem folyamat;
2. nem ígéri, hogy a különböző jogi megoldásokat ennek alapján mindig értékelni lehet.

Kezdjük az eredmény és a folyamat közötti különbséggel! A jóléti közgazdaságtan alokációs hatékonysága eredmény vagy végállapot-orientált: annak alapján próbál értékelni egy változást, például egy szabályozást, hogy annak nyomán milyen helyzet állt elő. Ezzel szemben az osztrákok számára a dinamika, a folyamat fontosabb.⁵⁵ Israel Kirzner példája⁵⁶ jól mutatja ezt az ellentétet. Tegyük fel, hogy egy új vállalkozás jelenik meg egy piacon, ami miatt a korábbi szolgáltatók (és azok munkavállalóinak, beszállítóinak stb.) tervei füstbe mennek. Az eddigiük alapján (ha csak a végeredményre vagyunk tekintettel) azt mondhatnánk, hogy ez a változás nem segítette elő a koordinációt. Ezzel szemben az osztrákok mégis egyetértenek abban, hogy a helyzetet koordináltabbá vált. Ugyanis az új belépő új tudást hoz felszínre, ami miatt a 'valódi hiba' (*genuine error*) csökken.⁵⁷

Az osztrákok nem állítják, hogy a koordináció alapján választani fogunk tudni a tulajdon, a jogok különböző elosztásai között. Azt ugyan kimondhatjuk, hogy jobban működik a piac, az árrendszer, ha több dolog tulajdonosa ismert, ha a vállalkozás szabadabb,⁵⁸ de arról a koordináció alapján nem tudunk állást foglalni, hogy egyik vagy másik személy, egyik vagy másik csoport legyen-e a tulajdonos.⁵⁹ Minden jogelosztás mellett más lesz a koordináció végeredménye.⁶⁰ Szemben azzal, amit a jóléti közgazdaságtan, a klasszikus joggazdaságtan (Coase és Posner), vagy a 'mainstream' környezetgazdaságtan állít, szerintük a közgazdaságtani eszközei nem alkalmasak arra, hogy a jogok elosztása kapcsán véleményt mondjon.⁶¹

⁵⁴ O'DRISCOLL i. m. 357.

⁵⁵ PL. MISES (1998) i. m. 706–711.; SALERNO (1994) i. m. 120.; KIRZNER (1998) i. m. 296.; KIRZNER (2000) i. m. 141.

⁵⁶ KIRZNER (1998) i. m. 296–297.; KIRZNER (2000) i. m. 141–144.

⁵⁷ HAYEK (1948) i. m. 95–96., 105.; Mario J. RIZZO: Hayek's Four Tendencies Toward Equilibrium. *Cultural Dynamics*, Vol. 3., Iss. 1. (1990) 17.

⁵⁸ A jogi változások, jogi reformok kapcsán normatív elvárásokat megfogalmazó osztrák irodalomban a hangsúly tipikusan a tudásprobléma csökkentésén van: olyan szabályok alkotását üdvözik, amelyek mellett több tudás jön létre, illetve épülhet be a döntésekbe. Ez utóbbi, mint láttuk, erősen összefügg azzal, hogy a jogrendszer segíti, vagy akadályozza-e a vállalkozói tevékenységet. Ld. pl. Christopher J. COYNE: The law and economics of rule reform. In: ZYWICKI–BOETTKE (eds.) i. m. 93.; Henry N. BUTLER – Larry E. RIBSTEIN: Legal process for fostering innovation. In: ZYWICKI–BOETTKE (eds.) 110.

⁵⁹ O'DRISCOLL i. m. 360

⁶⁰ KIRZNER (1998) i. m. 294–295.; KIRZNER (2000) i. m. 138–140.

⁶¹ STRINGHAM–WHITE i. m. 374.

Jogi, filozófiai érvek. A környezetszennyezés, a környezeti problémák az osztrákok szemében tehát koordinációs problémát jelentenek. Ez a konfliktus sok módon feloldható, a koordináció sok formában megvalósítható. A két szélsőséges megoldás:

- a szennyező (például egy létező vagy tervezett gyár, vagy szálloda) enged és csökkenti a szennyezést, illetve a szennyezés esélyét (esetleg teljesen el is áll a tervétől),
- a károsultak (például a helyi lakosok) engednek a környezettel kapcsolatos elvárásaikból, alkalmazkodnak ahhoz (ez például a reziliencia a modern környezetjogban).

Bármelyik is történik (vagy a kettő bármilyen kombinációja), a konfliktus csökken; adott esetben el is tűnik. A hatékonyságelv – mint láttuk – azt állítja, hogy választani tud az egyes megoldások között. Az osztrákok szerint ilyen döntések meghozatalához nem közgazdaságtani, hanem jogi, illetve (nem utilitarista) etikai érvekre kell támaszkodni.

Az ezzel foglalkozó (jog)elméletüket – kis leegyszerűsítéssel – négy fogalom köré szervezve lehet leírni. A jogi megoldások közötti választáskor figyelembe veendő szempontok (i) a kiszámíthatóság, (ii) az egyszerűség, (iii) az inkrementális változás, (iv) és a társadalom által elfogadott szabályoknak való megfelelés. Lássuk az elvárásokat röviden:

Kiszámíthatóság. A koordinációt az segíti elő, ha a jogrendszer kiszámítható. Ugyanakkor a jogrendszer absztrakt szabályokra épül.⁶² Ezért a kiszámíthatóság soha nem lehet teljes: absztrakt szabályok mellett nem lehet minden konfliktus jogi megoldását pontosan előre jelezni. De ez nem is probléma: nem a jogrendszer koherenciája fontos, hanem az egyéni döntések koordináltsága.⁶³ Ha az absztrakt (tipikusan: magánjogi) szabályok helyébe pontosabb magatartási előírások (a szabályozás) lépnek, az elvileg kiszámíthatóbbá tehetné a rendszert. De erre nincs garancia. (Mint láttuk a Nirvána-tévedés kapcsán.) Másrészt a szabályozás – éppen mivel kevésbé absztrakt – kevesebb esetre alkalmazható, kevesebb esetben vezethető le belőle a jogi megoldás, mint absztrakt szabályok esetén.⁶⁴

Egyszerűség. Az osztrákok körében gyakori hivatkozás Richard Epstein 1995-ös fontos könyve, melynek címe *Simple Rules for a Complex World*. Ebben – mint a címe is mutatja – azzal az állítással vitatkozik, hogy az egyre bonyolultabb világ, egyre bonyolultabb szabályozást követelne. Ő az egyszerűséget két elemmel azonosítja: az alacsony adminisztrációs költséggel, illetve azzal, hogy a szabályok alól (amikor azok konkrét esetben rossz eredményhez vezetnének) a felek, közös akarattal kiszereződhes-

⁶² Ez Gerald J. Postema megfogalmazása szerint Hayek szabály-definíciójának egyik eleme. A többi (i) a szabály szubjektíve felismert, (ii) a válaszadás diszpozíciójával jár, (iii) ígaz nem mindig vált ki valóban választ, magatartásváltozást. Ld. Gerald J. POSTEMA: Nature as first custom: Hayek on the evolution of social rules. In: ZYWICKI–BOETTKE (eds.) i. m. 67–68.

⁶³ HAYEK (1937) i. m. 39

⁶⁴ Kiemeli az osztrák irodalom, hogy ezen absztrakt szabályok egyik fontos következménye, hogy azok alkalmazása mindig fejlesztheti is a jogot: új esetkörre mondja ki annak érvényességét. Douglas Glen WHITMAN: Legal Entrepreneurship and Institutional Change. *Journal des Economistes Et des Etudes Humaines*, Vol. 12., Iss. 2. (2002) 7.

senek.⁶⁵ Különösen utóbbi kapcsán nyilvánvaló, hogy a konkrét magatartási előírásokat tartalmazó szabályozás ezt az elvárást nehezen teljesítheti.

Inkrementális változások. A kiszámíthatóság nem jelenti azt, hogy nem alakulhatnak ki új jogintézmények, vagy nem változhatnak meg a korábbiak: a változó világ (az új tudás), új szabályokat is követelhet.⁶⁶ Azonban a kiszámíthatóság ekkor is fontos. Ennek a modelljét írja le Mario J. Rizzo a *praxeológiai koherencia* fogalmával. Praxeológiai koherenciát akkor lehet elérni, ha a jog az analógia alapján fejlődik: az új problémák megoldására a korábbi már megoldott eseteket használjuk,⁶⁷ és nem valamilyen ‘felsőbb’, jogen kívüli elvárásból vezetjük le a megoldásokat. Az analógia elvéből következik, hogy a jogrendszer többcélú és autonóm⁶⁸ – nem érvényesíthető vele szemben *egyetlen* megvalósítandó cél. Így a hatékonyság vagy az osztó igazságosság sem lehet kizárólagos szempont. De ha az analógia elvét követjük, akkor az is igaz, hogy a jogrendszer mindig csak inkrementálisan, lépésről-lépésre változik majd.⁶⁹

Felfedezés. A pozitív (állami) jog nem függetlenítheti magát az abban (még) meg nem jelenő társadalmi elvárásoktól. A pozitív (állami) jog feladata az is, hogy a ‘társadalomban élő jogot’ felismerje, artikulálja.⁷⁰ Ez a társadalomban élő jog ugyanúgy törvényeket tartalmaz, ahogyan a természetnek is törvényei vannak. Éppen ezért a jog és a természettudomány szerepe is hasonló: ahogyan a természettudós a természet törvényeit ismeri fel, úgy a jog a „képzett intuíció” révén ezen társadalomban létező törvényeket.⁷¹ Ugyanakkor azt is ki kell emelni, hogy ezen szabályok egy része nem ültethető át a pozitív jogba, mert az nem artikulálható.⁷²

3. Osztrák környezetgazdaságtan

Az osztrákok nem dolgoztak ki a jóléti közgazdaságtanhoz hasonló környezetgazdaságtant. A fenti elvek alapján azonban át lehet gondolni, hogy mi következik mind-

⁶⁵ Fontos azonban tudni, hogy Epstein érveiben mindig jelen vannak jóléti közgazdaságtani – az osztrákok által kritizált – elemek is. Így például talán nem túlzás a könyv kulcsmondatának azt tekinteni, mely szerint: „a jog társadalmi funkciója az, hogy minimalizálja az adminisztratív költségek (beleértve a hibák) és az egyéni cselekvés elégtelen ösztönzésével összefüggő költségek összegét.” EPSTEIN (1995) i. m. 32.

⁶⁶ A jog változásának osztrák elemzésével kapcsolatban ld. COYNE i. m.; BUTLER–RIBSTEIN i. m.

⁶⁷ Ugyanakkor arra is felhívja az elmélet a figyelmet, hogy a jogrendszer összefüggései miatt könnyen lehet, hogy az a döntés, amely az egyik jogterületen csak kis mértékű változást okoz, más jogterületen olyan nagyságú hatást is gyakorolhat, amely messze meghaladja az inkrementálisnak tekinthető szintet. MARIO J. RIZZO: Which Kind of Legal Order? Logical Coherence and Praxeological Coherence. *Journal des Économistes et des Études Humaines*, Vol. 9., Iss. 4. (1999) 504.

⁶⁸ MARIO J. RIZZO: Rulers Versus Cost Benefit Analysis in the Common Law. *Cato Journal*, Vol. 4., Iss. 3. (1985) 870.

⁶⁹ Ld. pl. POSTEMA i. m. 75.

⁷⁰ HAYEK (1973) i. m. 18.; O’DRISCOLL i. m. 364–366.

⁷¹ HAYEK (1973) i. m. 117.

⁷² POSTEMA i. m. 70. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy a társadalomban élő jog ne lenne ismert. (Mint láttuk: Postema – Hayek alapján kidolgozott – szabály-fogalmának központi eleme, hogy a szabály szubjektíve ismert.)

ebből a környezeti szabályozásra. Megtették ezt már többen – itt csak a főbb állításokat gyűjtjük össze, öt pontba szedve.

A környezeti problémák oka gyakran az, hogy a tulajdonjogok meghatározása nem pontos, nem teljes.

- Hiába definiálja a tulajdont a jogrendszer, ha nem védi meg.
- A magánjogi megoldások nem mindig működnek – de ennek oka sokszor éppen az, hogy a szabályozás akadályozza annak működését.
- A forgalmazható szennyezési jogok rendszerét éles kritikákkal illetik.
- Az adóztatással, a zöldadókkal szemben is elutasítók.

Lássuk ezeket egyesével!

A környezeti problémáknak, a koordináció hiányának oka gyakran az, hogy a tulajdonjogok meghatározása nem pontos – nem teljes a tulajdon. A legtöbb környezeti konfliktus abból fakad, hogy mindkét fél azt gondolhatja, hogy joga van ahhoz, amit követel (a tiszta levegőhöz, vagy a környezetet is szennyező tevékenységhez). Az ilyen konfliktushelyzetekben a tulajdonjog definiálása, megteremtése, mivel rendezzi a jogi helyzetet a legegyszerűbb lépés a kooperáció, a konfliktus feloldása, a béke felé.⁷³

Bár úgy tűnhet, hogy az Enciklika egyes erőforrások (például a víz) magántulajdonba adása ellen foglal állást (LS 30. pont), de érdemes utalni e helyen arra, hogy Aquinói Szent Tamás tulajdonjoggal kapcsolatos érvei között az osztrákokéhoz nagyon hasonlót találunk. Aquinói szerint az, hogy az ember a dolgokat tulajdonként „megszerezze és kioassa”:

„[...] három okból szükséges az emberi élethez. Először is azért, mert minden ember jobban ügyel arra, hogy megszerezze azt, ami csak az övé, mint azt, ami sokakkal vagy mindenkivel közös: mivel mindenki kibújna a munka alól, és másra hagyná azt, ami a közösséget illeti, mint ahogyan az történik, ha sok szolgál van. Másodszor, mert az emberi ügyek sokkal rendezettebben mennek, ha mindenki maga gondoskodik valamilyen konkrét dologról, míg zűrzavar keletkezne, ha mindenkinek bizonytalanságban kellene gondoskodnia valamiről. Harmadszor, mert békésebb állapotot biztosít az ember számára, ha mindenki megelelgszik a sajátjával. Ezért megfigyelhető, hogy a veszekedések gyakrabban keletkeznek ott, ahol nincs felosztás a birtokolt dolgok között.”⁷⁴

Mint láttuk, annak eldöntésére, hogy a tulajdon kinek jusson, az osztrák iskola közgazdaságtani elveket nem ajánl. Az irodalomban központi szerepet inkább egy régi (természet-)jogi elv kap: az első birtoklás szabálya (az angolszász jogban a *homesteading*), illetve ezzel összefüggésben a *come-to-nuisance* elve. Ennek működését nem nehéz megérteni – elég Murray N. Rothbard sokszor idézett 1982-es cikkéhez fordulnunk: *Law, Property Rights, and Air Pollution*. Eszerint, amennyiben a szennyezés azelőtt jelentkezett, mielőtt a másik fél megjelent volna, akkor a szennyező nem is sérti az ő

⁷³ CORDATO (2004) i. m. 8.

⁷⁴ AQUINÓI Szent Tamás: *Summa Theologiae Secunda Secundae*. LXVI. kérdés 2. szakasz (saját fordítás).

jogát, tevékenysége jogszerű. Ilyenkor is fel lehet lépni persze a környezetszennyezés ellen, de akkor a szennyező jogát valamilyen módon sértjük. Ezért vagy rá kell bírni ennek feladására (például meg kell tőle venni az erőforrást, a szennyezési jogot⁷⁵), vagy kompenzálni kell őt azért, ha megtiltjuk, korlátozzuk az addig jogszerű tevékenységét.⁷⁶

Amennyiben azonban a szennyezés azután jelentkezik, hogy a tiszta környezetre vágyó személy megjelent ott, akkor a szennyező tevékenysége már az ő jogainak a megsértését jelenti. Ugyanígy: ha volt is szennyezés, de annak mértéke nőtt, akkor ez a növekmény jogsértő.⁷⁷ És mint a mottóban is látható – kis túlzással – a gyilkosokhoz hasonlóan tekinthetünk rá.

Érdeemes ezen a ponton utalni arra, hogy – mint láttuk – a pozitív jognak az osztrákok szerint feladata, hogy a társadalomban élő informális szabályokat keresse. Sok olyan helyzetet írt már le a közgazdaságtan, a gazdaságszociológia, amikor egy-egy közösség helyi konfliktusait – állami, pozitív jog helyett – ilyen helyben élő informális elvek alapján oldották fel.⁷⁸ Osztrák szemszögből Martin Krause tekinti át ezeket a vizsgálatokat. Arra jut, hogy az ilyen társadalmi viták, konfliktusok során két tipikus érv bukkan, bukkanhatna fel: a hatékonyságra és az alapvető jogokra hivatkozó. Azonban az általa talált összes esetben az utóbbi került előtérbe.⁷⁹ A tulajdon elosztásában szerinte kiemelt szerepe van annak, hogy az adott jogot alátámasztja-e valakinek a munka- vagy egyéb befektetése. Ez egybecseng azzal, amit az első birtoklás elve kapcsán sokan megfogalmaznak: a kulcskérdés nem maga a megelőzés, hanem az, hogy a használat során az erőforrás már a birtokos munkájával keveredik (*mix with labor*).⁸⁰

A környezeti problémák másik gyakori oka, hogy a tulajdont ugyan definiálja a jogrendszer, de nem védi meg. Ilyenkor nem arról vitatkozunk, hogy kinek mihez van joga – a probléma abból fakad, hogy valaki valós szankció nélkül megsértheti más tulajdonát.⁸¹ Az osztrákok – különösen Rothbard és Epstein – arra hívják fel a figyelmet, hogy a XX. század eleje óta vált egyre inkább elfogadottá az, hogy a más tulajdonát meg-

⁷⁵ Ld. DOLAN i. m. 208–210.

⁷⁶ Ld. erről EPSTEIN (1998) i. m. 287.; EPSTEIN [2015] i. m. 142.

⁷⁷ ROTHBARD (1982) i. m. 145–146.

⁷⁸ Peter J. Boettke és Rosolino A. Candela kifejezetten össze is kapcsolja az osztrák iskola ezzel kapcsolatos tanítását Elinor Ostrom, Nobel-díjas közgazdász (és az ő nevével fémjelzett ún. bloomingtoni iskola) tanításával. Ld. Peter J. BOETTKE – Rosolino A. CANDELA: Rivalry, Polycentrism, and Institutional Evolution. In: Christopher J. COYNE – Virgil Henry STORR (eds.): *New Thinking in Austrian Political Economy (Advances in Austrian Economics 19)*. Emerald Publishing, 2015. 7.

⁷⁹ Martin KRAUSE: Property rights, the Coase Theorem and informality. In: ZYWICKI–BOETTKE (eds.) i. m. 29–30.

⁸⁰ Ld. pl. ROTHBARD (1982) i. m. 127., 135.; BLOCK (2014) i. m. 228.

⁸¹ Az osztrákoknál többször felbukkanó hivatkozás szerint a környezetszennyezők ezen mentesítése a „laissez-faire időszakban” nem létezett – azt a kormányzati szabályozás (és gazdasági aktivitás) erősödése hozta magával. Az osztrákoknál kitüntetett szerepet kap itt egy 1919-es, vagyis az ún. progresszív időszakból származó döntés: Holman v. Athens Empire Laundry Co. (149 Ga. 345, 100 S.E. 207) Értelmezésükben ez volt az amerikai jogban az első eset, amikor a környezetszennyező kimentést kapott azon az alapon, hogy nem járt el vétkesen (*reasonable man*-ként járt el). Ld. pl. Richard A. EPSTEIN: Defenses and subsequent pleas in system of strict liability. *Journal of Legal Studies*, Vol. 3., Iss. 1. (1974) 201.; ROTHBARD (1982) i. m. 156.

sértő károkozónak nem kell megfizetnie az okozott kárt. Például azért, mert az állam, a kormányzat (tipikusan saját beruházása, vagy általa engedélyezett magánberuházás kapcsán) közérdekre hivatkozik.⁸² Vagy azért, mert a környezetszennyező betartja a szabályozásban előírtakat, és ezért úgy tekintjük, hogy nem járt el vétkeesen. Vagyis a környezetszennyezéstől szenvedő tulajdonos épp a szabályozás, a kormányzati beavatkozás terjedése miatt kap gyengébb védelmet. Az osztrákok követelése éppen ezért a kompenzáció: az objektív felelősség kimondása. (Tegyük gyorsan hozzá, nem csak a környezetszennyezés, hanem más károkozás esetén is.⁸³)

A magánjogi megoldások nem mindig működnek – sokszor azért, mert a szabályozás elgyengítette azt. Bár az osztrákok a tilalmakra, kötelezettségekre, engedélyekre, előírásokra épülő szabályozással szemben szkeptikusak, ismerik a magánjogi alapú megoldások problémáit is. Lehet, hogy a kár hatalmas, nem reparálható,⁸⁴ lehet, hogy sok károsult,⁸⁵ vagy sok potenciális károkozó⁸⁶ áll egyik vagy másik oldalon. Ugyanakkor az osztrákok elkerülik a Nirvána-tévedést: a probléma létéből nem következtetnek arra, hogy feltétlenül szabályozásra van szükség: keresik az alternatívákat. Már csak azért is, mert a magánjog működőképtelenségének oka sokszor épp az, hogy a szabályozás kiszorította azt, és ezért nem tud megfelelő válaszokat találni az új jelenségekre.⁸⁷

Murray N. Rothbard a nehezen azonosítható károkozó problémájának egyik klaszszikus esetével, az autóforgalom példáján mutatja be ezt. Az ő olvasatában a probléma oka az, hogy az autótutaknak nincs (magán)tulajdonosuk. Ha lenne, akkor őket felelőssé lehetne tenni az úthasználók által okozott károkért.⁸⁸ (Vegyük észre: ezen javaslatához nagyon hasonló valósult meg az illegális hulladéklerakás kapcsán, amikor az ilyen lera-kókért a terület tulajdonosát tesszük felelőssé.) Más kérdés, hogy Rothbard mintha nem foglalkozna azzal a problémával, amikor a konkrét szennyező, az autóvezető a tulajdonos engedélye nélkül használják az adott utat. (Vagy a hulladékot lerakó az ingatlant.)

*A forgalmazható szennyezési jogok rendszerét éles kiritkákkel illetik.*⁸⁹ Ugyan a forgalmazható szennyezési jogok rendszerét sokan 'piacinak' tekintik, és ezért azt várhatnánk, hogy az osztrákok támogatják azt, ez közel sincs így. Első ránézésre e téren álláspontjuk egybeesik az Enciklikáéval. A Laudato si' ebben a rendszerben „üzérke-

⁸² Richard A. Epstein több példát hoz az amerikai joggyakorlatból, amikor állami beruházások mentesültek a környezeti károk megfizetése alól. Ld. EPSTEIN (2015) i. m. 151–157.

⁸³ Ezzel összefüggésben azonban a kár és az okozati összefüggés definiálását, illetve bizonyítását is átgondolónak tartják. A kár kapcsán Rothbard és Epstein azt vallják, hogy az csak fizikai sérelem lehet. Richard Epstein kifejezetten azt követeli, hogy a környezeti károk esetén se lehessen olyan hátrányért kártérítést kapni, amiért *nuisance* körében nem. EPSTEIN (1995) i. m. 276–277. A bizonyítottság kapcsán pedig túl enyhének tartják a bizonyítékok túlnyomó többségének (*preponderance of evidence*) elvét; inkább az észszerű kétségen túli bizonyosságot (*beyond the reasonable doubt*) várják el. ROTHBARD (1982) i. m. 138–139.; DOLAN i. m. 201.; BLOCK i. m. 229.

⁸⁴ EPSTEIN (2015) i. m. 149.

⁸⁵ EPSTEIN (1995) i. m. 280.

⁸⁶ ROTHBARD (1982) i. m. 160–161.; EPSTEIN (2015) i. m. 145.

⁸⁷ Ld. pl. BLOCK i. m. 233–234.

⁸⁸ ROTHBARD (1982) i. m. 161.

⁸⁹ Ld. pl. CORDATO (2044) i. m. 10–11.; BLOCK (2014) i. m. 237–239.

dést” lát (LS. 171. pont).⁹⁰ Az osztrákok ellenérve nem az ‘üzérkedés’, hanem az, hogy ez alapvetően egy szabályozási megoldás – annak minden problémájával. Amennyiben ugyanis egy ilyen rendszert szeretnénk kiépíteni, akkor első lépésként a szabályozónak meg kell határoznia a szennyezés teljes mennyiségét, majd ezt valamiképpen fel kell osztania a szennyezők között. Ahhoz azonban, hogy a kettő közül bármelyiket megtehesse, a társadalom tagjainak (benne a szennyezőknek) a személyes tudását, preferenciáit is ismernie kellene.

Ráadásul – és sok osztrák számára még nagyobb gond is – ez a megoldás nem védi meg a tulajdont, a környezetszennyezést elszenvedők tulajdonát. A kvóta-kereskedelem során ugyanis a vevők nem a tulajdonukban megsértett károsultaknak fizetnek, hanem azoknak, akiktől a szennyezési jogot megveszik. A megsértett tulajdonért nincs kompenzáció.

Az adóztatással, a zöldadókkal szemben is kritikusak. Ezek kapcsán is a két probléma miatt fogalmaznak meg kritikát az osztrákok. Egyrészt, a szabályozónak itt is valamilyen módon meg kell határozni az adó összegét. Ugyanolyan lehetetlen feladat ez, mint amilyen a szocialista tervező volt, amikor egy tulajdon, piac nélküli világban kellett volna árakat szabni. Ráadásul a hatékonyságelvű közgazdászok az adó optimális nagysága kapcsán egy – az osztrákok szerint – nem létező fogalomról beszélnek. A jóléti közgazdaságtan, a környezetgazdaságtan ugyanis azt követeli, hogy az adó épp akkora legyen, amennyivel a tevékenység társadalmi költsége meghaladja a szennyező egyéni költségét. Csakhogy az osztrákok szerint társadalmi költség nem létezik – a költség mindig egyéni, személyes, szubjektív alternatívaköltség.

Másrészt ez a rendszer sem kompenzálja a károsultakat, a tulajdonosokat. Elvileg persze nincs akadálya, hogy a kormányzat az adóbevételt kompenzációra fordítsa, de a hatékonyságelvű javaslat szerint a zöldadó fő célja nem ez, hanem a környezetszennyezés hatékony szintjének megtalálása.⁹¹ Ez pedig elérhető akkor is, ha a bevételek nem jutnak el a károsultakhoz. Ráadásul, a zöld-adók mellett napjainkban felhozott ún. *kettős haszon elve*⁹² kifejezetten a kompenzáció elmaradása mellett érvel. Ezen elv szerint a zöldadók két nagy előnye közül az egyik a környezeti problémák csökkentése, a másik viszont a kormányzat költségvetési bevételeinek növelése. Ez utóbbi lehetőséget teremt a kiadások emelésére, vagy más adók kiváltására. Viszont erre csak akkor van lehetőség, ha az adóbevételt nem a károsultak kompenzálására fordítják.

4. Összefoglalás

Az írás az Egyház társadalmi tanításának egy gyakori, de hibás olvasatával kívánt vitatkozni. Állításunk: a gazdaság- és piacellenes, illetve egyoldalúan szabályozáspárti olvasat ellentétes az Egyház társadalmi tanításával, és a *Laudato si’* szövegével is. Javaslatunk az, hogy amikor a társadalmi tanítás, vagy a *Laudato si’* a gazdaság-

⁹⁰ Érdemes itt is megjegyezni, hogy az Enciklika spanyol, illetve angol verziójában használt kifejezés közel nem olyan pejoratív, mint a magyar ‘üzérkedés’ szó.

⁹¹ Magyarul ld. pl. BARTUS–SZALAI i. m. 249.; és KERÉKES i. m.

⁹² Magyarul ld. pl. BARTUS–SZALAI i. m. 343–344.; KERÉKES i. m.

gal kapcsolatban kritikusnak tűnő szöveghelyeit olvassuk, akkor abban ne azt lássuk, hogy a gazdaság az ott leírt módon működik és ezért (mindig) fellépnek az ott szereplő problémák. Inkább úgy, hogy *amennyiben* az ott leírt szempontok (profitmaximálás, rövidtávú termelés- és fogyasztásemelés) egyoldalúan érvényesülnek, *akkor* lépnek fel az abban szereplő problémák. Az egyházi szövegek nem gazdaságszociológiai tanulmányok, amelyek a gazdaság működését hivatottak dokumentálni!

Az Egyház tanítása, ha nem is mindenben ért egyet, de sok közös pontot mutat a 'mainstream' (itt most jólétinek nevezett) közgazdaságtan álláspontjával. Elsősorban azért, mert mindkettő felismeri azt, amit kormányzati kudarcok modelljeként azonosíthatunk. Abban is közös nevezőre kerülnek, hogy a szabályozandó kérdések és a szabályozási technikák kiválasztásakor a hatások felmérését, összemérését tekintik megfelelő kiindulópontnak. Ugyanakkor az összemérés szempontjaiban már éles az eltérés: a jóléti közgazdaságtan és az arra épülő környezetgazdaságtan elsősorban (bár nem kizárólag) az allokációs hatékonyságra koncentrálnak.

A szöveg ugyanakkor a jóléti közgazdaságtannal vitatkozó egyik – gyakran szélsőségesen piacpártinak nevezett, magát a libertariánus gondolat párhuzamba állító – elméleti iskola, az osztrák közgazdaságtani iskola környezethasználat, környezetjog szempontjából fontos állításait próbálta összegyűjteni. Ez erősen szkeptikus a hatások összemérésén alapuló szabályozással kapcsolatban. A szabályozás – szerintük – ugyanazokkal az alapvető problémákkal kell, hogy szembenézzon, amelyek a szocialista tervezés kudarcaihoz vezettek. Ez nem jelenti azt, hogy az osztrák iskola a piac 'mágikus felfogását' vallaná. Csak annyit, hogy a környezeti és egyéb problémák kezelésében lényegesen nagyobb szerepet szán a nem közjogi, nem szabályozási eszközöknek. Így például a magánjognak, a tulajdon megfelelő elosztásának.

Az osztrák iskola elveti azt a jóléti közgazdaságtanra, *mainstream* környezetgazdaságtanra jellemző álláspontot is, amely szerint a szabályozás értékelésekor a fő szempont az allokációs hatékonyság. Javaslatuk olyan, a jog autonómiáját elismerő, ugyanakkor a természetjoggal és a társadalomban élő informális szabályokkal összhangban levő összetett szempontrendszer, amelynek révén a társadalmi konfliktusok számát, mélységét csökkenteni lehet. Ebben vélhetően lényegesen közelebb áll az Egyház többszáz éves társadalmi tanításához, mint a jóléti közgazdaságtan.

Végezetül le kell szögezni: ez az írás nem tudta, és nem is kívánta az osztrák iskola tanítását teljes mértékben bemutatni. Megálltunk azon az alapvető elméleti szinten, amelyből még nagyon sokszabályozási javaslat igazolható. Ez már csak azért is indokolt, mert a környezethasználat kapcsán az osztrák iskola eleve nagyon kevés állítást fogalmaz meg, kevés konkrét javaslatot tesznek. Bár láttuk, hogy jónéhány fontos megjegyzést tesznek a konkrét környezetpolitikai, környezetjogi eszközök kapcsán is. Nem vitatható, hogy az elméleti alapokból sok más, esetleg az itt megfogalmazottaktól eltérő javaslat is kiolvasható. Különösen azért, mert a jogrendszert (a normatív jóléti közgazdaságtantól eltérően) nem kívánja egyetlen célnak alárendelni.

